

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

НОВИ ДАННИ ЗА ДЮЛГЕРИТЕ, РАБОТИЛИ В КОПРИВЩИЦА ПРЕЗ XIX ВЕК

Светлана Мухова

Къща музей „Георги Бенковски“ – Копривщица

Резюме. През последните няколко години, работейки по теми, свързани с историята на копривщенските църкви и училище през XIX в., попаднах на слабо проучени или съвсем неизвестни документи, разкриващи много непознати данни за строителите на обществените сгради в Копривщица в периода 1817 – 1858 г. Неизвестността на сведенията, съдържащи се в този богат изворов материал, създава голяма празнота в познанията ни и понякога води до повтаряща се неточна или недостоверна информация, почиваща на несигурни мемоарни свидетелства. Поради това намирам за необходимо да представя данните от документите, съдържащи имената на хората, създали прекрасни образци на българската възрожденска архитектура в Копривщица през XIX в.

Ключови думи: Копривщица; дюлгери; публични сгради; българска възрожденска архитектура

Кратки сведения за изворите

Информацията за работилите в Копривщица дюлгери е слабо представена в изследванията, посветени на възрожденската архитектура, в които се сочат не повече от петнадесет имена на майстори, седем от които – местни, но четирима от тях всъщност преселници в Копривщица от други селища (Tuleshkov 2006).

На фона на тази оскъдна информация можем да посочим, че само единият от използваните в настоящата работа документи – протокол от събрание на дюлгерския еснаф в Копривщица от 1836 г., съдържа имената на седемнадесет местни майстори¹⁾. В този и други документи от епохата се разкриват имената на над сто дюлгери²⁾ – местни, от региона, от Одрин, Брацигово, Пловдив и други селища, които въздигат Копривщица след трикратното ѝ разорение и опожаряване от кърджалиите (станало в края на XVIII и началото на XIX в.).

Единият вид документи, служещи за основа на настоящото проучване, са кондики – счетоводни документи, съдържащи елементи на устав (кратки правила, регламентиращи дейността на съответните институции). Те обхващат

продължителни периоди. Така например кондиката³⁾ на храма „Успение Богородично“ съдържа информация за времето от кърджалийските погроми в края на XVIII в. до 1843 г. Кондиката на храма „Св. Николай“⁴⁾ предоставя данни за периода от 1839 до 1931 г. Училищната кондика (наречена в заглавието „кодик“) съдържа данни за времето от 1858 до 1889 г.⁵⁾ Включената в тях информация за църковните и училищните строежи обикновено е обобщена. В продължителни периоди кондиките са водени от едни и същи лица. Известен дългогодишен писар на кондиката на храма „Успение Богородично“ е Нешо Чалъков – произхождащ от фамилията на влиятелните копривщенски джелепи и бегликчии Чалъковци. Дългогодишен писар на двете по-късни кондики на храма „Св. Николай“ от 1842 г. и на обществените училищни заведения в Копривщица от 1860 г. е учителят Христо Пулеков.

Другият тип използвани документи са пряко свързани с две от споменатите по-горе кондики. Най-ранен от тях е един тефтер от 1817 г. на църковния епитроп Груйо Попгенчович – абаджия и местен килийен даскал, натоварен със счетоводството по строежа за възстановяването на храма „Успение на Пресвета Богородица“ (Muhova 2018). Този документ⁶⁾ съдържа ценна за настоящото изследване информация, представяйки списък на дългерите, въздигнали храма, с данни за изплатените им надници.

Документ от типа на тефтера на епитропа е един оставал досега неизвестен ръкопис, който представя детайлно счетоводството по обновата на копривщенското обществено училище от 1858 г. Това е тефтерът на векилина Тодор⁷⁾ – настоятел (отговорник, счетоводител) в това важно начинание. Тук намираме списък на дългерите от Копривщица и Пловдив, работили по училищния строеж през 1858 г., с изплатените им надници.

Няколко отделни копривщенски училищни и еснафски документа разкриват информация за строителите на взаимното училище през 1836 – 1837 г. и дългерския еснаф в Копривщица от това време.

Във всички книжа от този тип строителите са записвани по-често само с личните си имена, но се срещат и записи, съхранили бащини имена, фамилии или прозвища. Освен това трябва да отбележим, че има някои разновидности при предаването на едно и също име. Така например имена, предавани със съвременния правопис като Вълчин, Тодор, Георги, Тотю, Петър, Панайот, Дамян и др. в документите, се срещат в остарели и диалектни форми като Влъчин/Вулчин; Тодар (или с гръцкия вариант на името Теодор), Гюрги, Тотю, Петар, Панаяут, Димян и др. Вероятно едно и също лице е записаният в различни документи майстор Симеон или Симон, както и Йончо и Юнчо (табл. 1). В тези случаи, предавайки в основния текст имената, ще използвам приетата в съвременния правопис тяхна форма. В таблиците обаче, в които имената са извлечени от съответните документи, запазвам тогавашния правопис, като старите писмени знаци замествам със съвременните им съответници

и премахвам краесловните ерове. По този начин цитирам в кавички и откъсите от използвани в изложението документи.

Дюлгери от периода 1817 – 1841 г.

Обособявайки в обща част дюлгерите от този период, разграничавам времето на преобладаващата местна или регионална традиция в развитието на копривщенската архитектура от следващия период, в който се налага по-чувствително външното влияние. Обединяващ момент в документите от периода 1817 – 1841 г.⁸⁾ е и това, че те почти не предоставят указания за произхода на майсторите или връзката им с други селища.

Храмът „Успение на Пресвета Богородица“, опожарен от кърджалиите в края на XVIII в. и възстановен през 1817 г., е най-старата обществена сграда с известна документация за построяването ѝ. Оригиналният ръкопис на кондиката на храма и тефтерът на църковния епитроп Груйо Попгенчович станали известни преди около три години и разкриха нова, непозната преди това информация (Muhova 2018). В тези приходно-разходни църковни документи са описани средствата за изграждането на храма – по-обобщено в кондиката, а по-детайлно в тефтера на епитропа, в който са запазени и имената на строителите.

За този строеж в много научни и популярни издания се преповтаря записаната от К. Иречек при посещението му в Копривщица неточна мемоарна информация, че храмът е построен за 11 дни (Irechek 1974, р. 415). Получените от спомени данни често са несигурни, което е видно и от още няколко примера на записана от Иречек невярна информация при посещението му в Копривщица⁹⁾, както и от други примери, за които ще стане дума по-нататък.

По отношение на срока за изграждане на църквата „Успение Богородично“ информацията от кондиката и от тефтера на епитропа¹⁰⁾ показва, че строежът отнема по-дълго време от посочените 11 дни. В най-ранните записи в кондиката се споменават извършени строителни дейности още през 1815 г. От тефтера¹¹⁾ на епитропа е видно, че още в началото на 1817 г. са изплащани средства за труд и материали по изграждането на храма, което продължава и през пролетта и лятото на 1817 г. Записаните надници на майсторите също показват, че строежът продължава по-дълго време. Дюлгерите с най-много на брой отработени дни са Коста Арнатут – 76, Вълчин – 136, Стефан – 99, Нейко Кълов – 41, и Минко Дюлгер – 50. Другите работници по строежа имат от 4 до 25 надници¹²⁾. Майстор Вълчин изработва тронове за храма и първия иконостас, който през 1821 г. е заменен с нов дърворезбен, изработен от хаджи Георги от Видин.

Според К. Иречек строителите на храма са от Смолско и Мирково. Това не е указано в кондиката и тефтера на епитропа, където само срещу един от работниците – Никола, получил малка сума, е отбелязано, че е от Тете-

вен. Споделяйки мнението на К. Иречек, че дюлгерският занаят е пренесен в Копривщица от близките селища Смолско и Мирково, Н. Тулешков пише за „преселение“ на майстори (Tuleshkov, III, 2006, p. 314). Ако се допусне вероятността за преселение в смисъл на по-трайно установяване на дюлгери от Смолско и Мирково в Копривщица, това може да е причината тези дюлгери да са възприемани вече и като местни и затова да не е отразен произходът им от други населени места. Логично е да приемем, че възстановяващата се след кърджалийските погроми през първите десетилетия на XIX в. Копривщица, предоставя широко поле за дейност на много дюлгери и привлича строители от близките селища. Като преселници от с. Мирково се сочат братята Тодор (Тотьо) и Дело Гьоргови, споменати като строители на къщата на Вълко Чалъков през 1821 г. (Tuleshkov, III 2006, p. 39). По-късно от 30-те до 70-те години на XIX в. Дело Гьоргов се изявява и като майстор на църкви в Средногорието и Софийско (Tuleshkov III 2006, p. 37). Както ще видим по-нататък, през 1858 г. заедно с брат си Тотьо той работи отново в Копривщица при обновяването на общественото училище (табл. 3).

Не е известно колко души от работилите по строежа на храма „Успение Богородично“ са местни и дали сред тях има преселници. Някои от записаните съвпадат с имената на известни майстори, без да можем да сме сигурни дали не става дума за различни лица съименници като например записания в тефтера на епитропа Никола Дюлгер „дръти“⁽¹³⁾ и известния майстор от с. Мирково Никола Симеонов Шопов, за когото се смята, че през 1825 г. построява мост над Косъово дере в Копривщица (Tuleshkov III 2006, p. 37). Сред строителите на храма през 1817 г. е и Минко. Майстор с такова име по-късно работи в храмови строежи заедно със споменатия по-горе мирковски преселник в Копривщица Дело Гьоргов (Tuleshkov III 2006, p. 37). Сред майсторите на храма „Успение Богородично“ срещаме и Коста Арнаут. Името на майстор Коста се споменава и през 1820 г. в запис от кондиката на храма. В по-късните документи не се намират сведения за него. Строител със същото име и прозвище към края на XVIII и началото на XIX в. се споменава в района на Централните Родопи (Tuleshkov II 2006, p. 322), а по-късно, през 1835 г. Коста Арнаут е сред строителите на съборната църква на Къпиновския манастир (Tuleshkov III 2006, p. 17). Предполага се, че той е преселник от Македония или е от род на преселници, за което говори прозвището „Арнаут“. Такива преселници в Копривщица дават названието на цяла една махала, наречена „Арнаутска“. Дюлгерската професия по онова време е свързана с движение на майсторите из българските земи и различни области на Османската империя. Прави впечатление например, че един от майсторите на храма през 1817 г. – строител и дърводелец Вълчин, се среща в запис на кондиката като „уста Вълчин“ и през 1818 г., след което името му не се споменава до момента на

изграждането на новата църква през 1842 – 1844 г., когато сред дялгерите от Копривщица намираме „Вулчин со момчета“.

Списъкът на дялгерите, работили по строежа на копривщенската църква „Успение Богородично“, значително обогатява знанията ни за майсторите от Копривщица и региона от първите десетилетия на XIX в. и дава нов материал за търсене и разкриване на връзките между дялгерите от различни селища.

Взаимно училище, изградено в периода 1836 – 1837 г., е следващата по време обществена сграда в Копривщица, със съхранени документи за построяването ѝ¹⁴). Това са няколко листа със сметки, водени от определения за настоятел на строежа Генчо Топалов – дядо по майчина линия на известния възрожденски учител Йоаким Груев. Сред тези документи е съхранена и една недатирана бележка с имена и надници на майстори¹⁵).

При съпоставка на записаните в нея седемнадесет имена на дялгери със списъка на седемнадесетте майстори от дялгерския еснаф в Копривщица от 1836 г. се установяват дванайсет съвпадения, ако приемем „Тодар“/, „Тедодор“ и „Симон“/, „Симеон“ от двата списъка за едни и същи лица (табл. 1). Съвпадащите имената на дялгери от недатираната бележка със следващия по време известен списък на майстори от Копривщица от 1842 – 1844 г. (табл. 2) са само пет, колкото са и съвпаденията на имена с дялгерите от списъка от 1858 г. (табл. 3). Направените наблюдения и съпоставки на документите показват най-голяма близост на данните от недатирана бележка с тези от списъка на копривщенския дялгерски еснаф от 1836 г. На първо място в бележката е записан майстор Симон/Симеон, който през 1836 г. е избран за протомайстор на местните дялгери и чието име се среща в приходно-разходните документи за построяването на взаимното училище. Всичко това ми дава основание да приема, че в недатираната бележка от фонда на Салчо Чомаков¹⁶) (дарител за взаимното училище и ангажиран с изграждането му) са записани имената на майсторите, построили училището през 1836 – 1837 г.

Шестимата майстори от недатираната бележка не се намират в списъка на копривщенския дялгерски еснаф: Петър, единият от двамата Стояновци, Бончо, Сабо, Стойно, Димитрий и Марин. Вероятно те са външни майстори или пък местни калфи и чираци, които по тази причина може да не са вписани сред майсторите от копривщенския дялгерски еснаф от 1836 г.¹⁷)

Сградата на взаимното училище не е запазена. През 1858 г. върху основите ѝ е изградено по-голямото обществено училище. Интересът към важния училищен строеж от 1836 – 1837 г. сред изследователите на архитектурата е слаб, защото той не оставя видими следи. За времето си обаче той е голямо събитие за местната общност, с чиито средства се строи училищната сграда, съобразена с изискванията на навлизащата нова Бел-Ланкастърска образователна система.

Таблица 1

Дюлгери, работили в Копривщица в периода 1817 – 1841 г.	
1817 – 1818	Строителите на храма „Успение Богородично“ от тефтера на епитропа Гр. Попгенчович: Коста Арнатут, Влъчин, майстор Стефан, Нейко Кълов, Минко Дюргер, Стоян Динкин, Ганчо Къло, Добре, Христо Дюргер, Никола Дюргер („дръти“), Стоян Адам, Марин, Станю Боеджи, Вълло Дочов, уста Цвятко „тахчи“ (каменар), Ганчо Кукури, Ламбо, Ненчо Ада, дедо Ован, Динчо Кацар, Никола от Тетевен¹⁸⁾
1820	В записи от църковната кондика: Коста¹⁹⁾
1821	В записи от църковната кондика: Хаджи Георги – дърворезбар²⁰⁾
1823	В записи от църковната кондика: Митар²¹⁾
1833	В записи от църковната кондика: Симон²²⁾
1836	Майстори от копривщенския дюлгерски еснаф от 1836 г. : протомайстор Симеон, Рашко, Димитрий, Стоян, Дойчин, Христю, Нейко, Ламбо, Младен, Неделю, Кунчо, Теодор, Никола, Йончо, Минчо, Ганчо, Цено²³⁾
1837 – 1841	Дюлгери от училищните книжа в архива на Салчо Чомаков, вероятно строители на взаимното училище от 1836 – 1837 г.: Симон, Неделю, Ламбо, Нейко, Стоян, Дойчин, Петар, Стоян Загор, Бончо, Тодар, Сабо, Никола, Минчо, Стойно, Цено, Марин, Младен, Рашко, Петко. В записи от църковната кондика: Тодар (споменава се през 1837, 1840, 1841), Неделю (споменава се през 1839, 1840, 1841 г.) Юнчо (през 1840, 1841, 1842 г.), Стефан (през 1840 г.), Тодар Аврам Дюлгер (през 1841г.) ²⁴⁾

В повечето изследвания за копривщенската архитектура дюлгерите от първите четири десетилетия на XIX в. остават почти безименни. Като известни местни майстори, от този период се споменават само майстор Рашко, чието име срещаме и в списъка на копривщенския дюлгерски еснаф от 1836 г., на когото се приписва строежът на Сапунджиевата къща през 1822 г. (Stoichkov 2012, р. 198), и Тодор Лимен, строил през първата половина на XIX в. Шушуловата къща (Stoichkov 2012, р. 27 – 29). Тодор/Теодор също намираме сред майсторите от копривщенския дюлгерски еснаф, записан без фамилия или като „Тодар Аврам Дюлгер“ в записи от църковната кондика (табл. 1).

Разглеждайки сведенията за дюлгерите от този период, трябва да отбележим, че в някои изследвания, сред оскъдните данни за местните майстори, се среща и името на „уста“ Геро Добревич, като му се приписва изграждането на две чешми през 1826 г. и един мост (Lyubenova 1996, р. 195; Tuleshkov III 2006, р. 37). Най-напред трябва да отбележим, че смятаният за майстор хаджи Геро е известният възрожденски даскал Геро Добревич Мушек – баща на Найдено Геров и прототип на хаджи Генчо от „Българи от старо време“, който едва ли някога е практикувал дюлгерския занаят. Като грамотен и уважаван

човек, в близки (включително и родствени) отношения с големите чорбаджии Чалъковци, хаджи Геро е бил натоварен да посредничи между чорбаджиите и майсторите при изграждането на Пейовската и Чалъковите чешми. По тази причина в ктиторските надписи на чешмите след имената на чорбаджиите, дали средства за изграждането им, е записано и името на хаджи Геро Добревич, с чийто труд и настояване („трудо: же и настояние хаджи Гера Добревича“) е извършено това благодеяние. Позовавайки се на тези надписи, някои автори приемат, че чорбаджиите са платили чешмите, а Геро Добревич ги е изработил в буквалния смисъл на думата като строител и каменоделец.

За какъв труд става дума в ктиторските надписи, подсказва характерната за онова време употреба на думата „настояване“. Няколко пъти вече стана дума за настоятелите при отделни обществени строежи, натоварени със счетоводството при изпълнението на строителните дейности. Подобен на този този труд по „настояването“ – организацията на делото, включваща в конкретния случай надзора за качеството на работата и отговорността за изразходването и отчитането на предоставените от чорбаджиите средства, е отразен в ктиторските надписи, съдържащи името на хаджи Геро. В тях не са записани имената на майсторите – преки изпълнители на изграждането на чешмите. Че е имало такива майстори, става ясно от разменените писма между Нешо Чалъков (един от чорбаджиите, инвеститори) и Геро Добревич (настоятеля посредник между инвеститорите и майсторите). В своите писма Нешо Чалъков дава наставления на хаджи Геро: „и мастор тебе да викае да види колко кюнци иска“ (Gerov 1914, р. 824). Самите кюнци вероятно са керамични тръби за канализацията, за които чорбаджията пише, че трябва да са добре изработени и изпечени от неспоменат поименно майстор. Нешо Чалъков коментира и предвидената от майсторите сума от 12 000 гроша за направата на чешмите, за която х. Геро явно е изразявал съмнение, че е посочена приблизително и напосоки (Gerov 1914, р. 825). Че х. Геро надзирава работата, а не я извършва, става ясно и от думите на чорбаджията: „...гледай харно да завезат кюнците хем дълбоко“ и „...заръчай за чешмите камъне да наскат и корита по две...“ (Gerov 1914, р. 826). Съдържанието на писмата показва, че ролята на Геро Добревич е посредническа, а не изпълнителска. До него чорбаджиите изпращат парите, а той ръководи строежа по техните наставления и според съветите на майсторите. Неговото основно занимание е учителската професия и именно за това, като на грамотен човек, умеещ да води счетоводство, му е поверен „труда“ по „настояването“ при изработката на чешмите. Ролята му е подобна на споменатите по-горе други „епитропи“ и „настоятели“ като Груйо Попгенчович, Генчо Топалов и векилина Тодор. Името на хаджи Геро не се споменава нито веднъж в документите, съхранили имената на работилите през този период в Копривница дюлгери. Няма го и в списъка на копривиченския дюлгерски еснаф от 1836 г.

Счетоводните документи за извършените строителни дейности през този период представят сведения и за заплащането на дюлгерския труд. Според

данни, извлечени от кондиката на църквата и тефтера на епитропа Гр. Попгенчович, през годините надниците нарастват от между 1 и 2 гроша през 1817 – 1818 г. докъм 4 гроша през 1840 – 1841 г. (Muhova 2018, р. 89 – 90). Както ще видим по-нататък в следващите десетилетия, те се покачват значително, следвайки инфлационните процеси (Ramuk 2003, р. 237) и в зависимост от квалификацията на майсторите.

Дюлгери от 40-те и 50-те години на XIX в.

Новата църква „Св. Николай“ е третият по време голям обществен строеж в Копривщица със запазена документация. В този случай не разполагаме с тефтер на настоятеля, който би разкрил повече подробности, но пък самата кондика съдържа по-подробни сведения за строителите на храма. Данните от кондиката са частично популяризирани в юбилейно издание от 1944 г.²⁵⁾, където обаче се споменават само някои имена на дюлгери, повтарящи се в по-късните изследвания. По този начин с изтъкването на неколцина по-известни майстори се ограничава представата за това мащабно за времето си начинание.

В този период се налагат нови тенденции и възможности за развитие на храмовата архитектура (Mavrodinov 1944, р. 1). Широките контакти на копривщенските джелепи, бегликчии и пътуващи търговци им дават поглед върху новостите в жилищното и общественото строителство и постиженията на големите възрожденски майстори. В стремежа да съградят по-голяма и красива нова църква влиятелните копривщенци събират дюлгери от няколко селища, напреднали в строителното изкуство. Водещата група майстори с устабашия Гаврил пристига от Одрин по покана на тамошните преселници от копривщенския Кереков род (Mavrodinov 1944, р. 1). Водещата роля на тази одринска „тайфа“ се забелязва и в значителната разлика в размера на получаваните от тях надници. Най-висока е надницата на уста Гаврил – 16 гроша, а останалите негови дюлгери получават между 8 и 12 гроша на ден²⁶⁾.

В строежа участват брациговски, мирковски и буновски дюлгери, които получават надници от 5 гроша и половина за майстор и 4 гроша за чирак²⁷⁾.

Копривщенската група дюлгери е най-многобройна. Изброени са имената на седемнайсет души, двама от които с по един помощник „со момче“, а четирима – с по-голям брой чираци или калфи. При тях в повечето случаи надниците на майстора и чирака и заплатената им сума са вписвани заедно. Например на „Симон со момчето“ за 91 работни дни е заплатена сумата от 290 гроша. Така получаваме една средна сума за надница малко над 5 гроша и половина, без да е ясно колко точно получава майсторът и колко – чиракът. Имайки обаче съотношението между надниците на майстор и чирак от Буново и Мирково, можем да предположим, че подобно е съотношението и при местните копривщенски дюлгери. От някои самостоятелни записи с надници на майстори е видно, че

копривщенските дългери получават на ден сума от 4 до 5 гроша. Всичко това показва по-високата квалификация на поканените външни строители, като най-високо платени са тези от одринската група и записаният без указание за селище Панайот Теохар, който получава 17 гроша на ден – възнаграждение, по-високо от това на уста Гаврил. Майстор Панайот, без да е спомената обаче фамилията, който също получава високо заплащане, фигурира по-късно сред пловдивските дългери, работили по училищния строеж от 1858 г.

Между дългерите на църковния строеж от 1842 г., също без данни за конкретно селище, е записан и „Апостол со тайфата“ с общ брой надници за цялата група и обща сума, заплатена за тях. В този случай средната сума за надница е малко над 6 гроша, без да можем да преценим колко над тази сума взима майсторът и колко под нея – чиракът. Майстор с име Апостол се среща също сред пловдивските работници по училищния строеж от 1858 г. Тези два случая указват вероятността за участие в църковния строеж от 1842 – 1844 г. и на отделни дългери от Пловдив.

Таблица 2

Строители на църквата „Св. Николай“ 1842 – 1844 г. ²⁸⁾				
Одрин	Брацигово	Мирково и Буново	Копривщица	Без указание за селище
Гаврил устабаши, Нажу, Стефан, Костанди, Тодор, Димитраки, х. Яманди марангоз, Христаки, Стамо, Васил, Гюрги, Янко – срещу този списък е отбелязано „уста Гаврил со тайфата“	Уста Никола Бръцикли с майстори и чираци; уста Митро Бръцикли; Стоян Бръцикли; уста Митро малки; „Ставро со тайфата“, Нико Бръцикли	Пондю и Никола от Мирково с майстори и чираци; Атанас, Стамен и Стою от Буново	Симеон со момчето, Кунчо Христов, Никола Христов, Дойчин со момчета, Младен со момче, Тодор Кацар, Ненчо со момчетата, Вулчин со момчетата, Данчо со момчетата, Цено Чернов, Вулко, Цанчо, Стойно, Цено Дунчо, Никола Стойчо Гювеси, Никола Чорбан, Рашко Бербер, Васил Делибалта	Апостол со тайфата; Петко сос тайфата; Неделю со мемчето; Тодор Неделю, Панают Теохар, Илия Дебрели; Коста Дорамаджи, Нейко Колю, Стоян, Панают Дорамаджи, Тодор Христов, Петраки тахчи, Иван, Тодор Симион, Младен Малки, Христо Дапко Гюве

С построяването на новия храм започва обнова в копривщенската възрожденска архитектура. Някои автори (Tuleshkov II 2006, p. 296) смятат, че главният майстор Гаврил е съградил и чешмата до източния вход на храма, както

и някои жилищни сгради в Копривщица, отличаващи се по своя стил от по-ранната местна архитектура. На Гаврил от Одрин се приписва строежът на Дойчо Ослековата (Mavrodinov 1944, р. 1) и Гърковата къща (Tuleshkov III, 2006, р. 314)²⁹⁾.

Обновата на общественото училище през 1858 г. е четвъртият по време голям строеж в Копривщица със запазени данни за дялгерите. Преустройството на училището се налага от промените в образователната система и нарастващия през 50-те години на XIX в. брой ученици. След създаването на класното училище през 1846 г., сградата, построена за взаимно школо, вече подслонява двете образователни системи – взаимоучителната и класно-урочната, като взаимното училище представлява началната образователна степен, а класното е следващото по-високо равнище. Обновата на училищната сграда през 1858 г. е нов строеж, както отбелязва един от съвременниците: „...разваля се вехтото училище и на мястото му се съгради новото“³⁰⁾. На 6 юли 1858 г. копривщеници „с обща мисъл“ решават да съградят ново училище, чиято направа да бъде „по най-новата метода“ с два големи взаимоучителни салона, четири класни стаи, библиотека и зала за събранията на училищното настоятелство³¹⁾. Средствата са набрани от дарения, описани в училищната кондика и в тефтера на векилина Тодор. Сред дарителите са и няколко майстори от местния дялгерски еснаф: Генчо Младенов, Недельо и Станчо, Дончо Шуте, Христо, Андрей, Рашко, Стойко Младенов, Цанчо Рашков³²⁾.

В средата на XIX в. в Копривщица навлиза влиянието и на пловдивската архитектура с най-известни образци Каблешковата и Лютовата къща. В този нов стил, определян като „пловдивска симетрична къща“, през 1858 г. се извършва и обновяването на училищната сграда³³⁾. Срещат се твърденията, че един и същи майстор „филибелия“ е построил Старото училище, Лютовата и Старирадевата къща (Реев 1960, р. 60). По отношение на училището това мнение се потвърждава документално с бележка, запазена в архива на Салчо Чомаков, в която жителите на Копривщица удостоверяват, че са се разплатили с майсторите от Филибе с калфа Димитър, работили по училищния строеж през 1858 г.³⁴⁾ Прави впечатление, че водачът на пловдивската група Димитър е наречен не майстор, а калфа, вероятно според специфичното двустепенно разделение на калфи и чираци в пловдивския дялгерски еснаф.³⁵⁾ От тефтера на векилина Тодор³⁶⁾ обаче е видно, че и сред пловдивските дялгери в известен смисъл съществува тристепенно разделение, тъй като записаните водещи калфи (отговарящи по своята квалификация на степента „уста“ или „майстор“) имат свои подчинени калфи и чираци.

Документите разкриват и участието на местни копривщени майстори в този строеж. В училищната кондика обобщено са вписани сумите за надниците на майсторите, разделени на „филибелии“, получили 21 116 гроша, и „копривщени“, получили близка до тази сума 21186³⁷⁾. Тук не е отразено учас-

тието на дългери от други селища, въпреки че прозвищата на някои майстори съдържат указание и за връзката им с други населени места.

В списъците с надниците в тефтера на векилина Тодор дългерите от пловдивската група са ясно обозначени с надпис „от Филибе“. Разглеждайки посочените имена, логично е да потърсим връзката им с други известни строители, от Пловдив и региона през този период. Като такива изследователите споменават Панайот, известен под името Ньо̀ти-калфа – роден в Пловдив и ползващ се с голяма почит в еснафа; хаджи Георги, който дошъл с тайфата си от Цариград; Васил-калфа, с прякор Караджата – също от Пловдив, ползвал се с голяма почит (Реев 1960, р. 446). Тези имена се срещат и сред „филибелиите“, работили в копривщенския училищен строеж от 1858 г., без да сме сигурни обаче дали тук става дума за едни и същи лица, или за различни майстори съименници. В повечето случаи имаме само личните имена на майсторите. Двама от „филибелиите“ са записани с прозвища, указващи връзката им с други селища като Измирли и Пашали, а един е записан като Пандели Костадин, но и като Костадин Пандели, като не е съвсем ясно кое е личното му име и кое бащино или фамилия. Натрупването на повече фактологически материал и сигурна документална информация би могло да разкрие по-категорично и тези връзки, както и допълнителни данни за биографията и творчеството на тези строители.

Другите намиращи се в тефтера дългери би трябвало да приемем за копривщеници според записа в кондиката, разделящ майсторите на „филибелии“ и „копривщени“, въпреки че прозвищата на някои от тях като „Пирдоплу“, „Смолчанли“, „Правченин“, „Кюстендили“ и „Карловецат“ говорят за връзката им с други селища. Възможно е това да са заселили се по-трайно или работили по-продължително време в Копривщица дългери, поради което са възприемани и записани като местни.

Таблица 3

Строителите на обновеното през 1858 г. копривщенско училище ³⁸⁾	
Копривщица	Пловдив
Генчо Младенов, Недельо, Станчо, Рашко Бербер и сина му Цанчо; Христо, Андрея, Младен, Донча Шутьо, Тотю, Дело (Тотюв брат), уста Димитар, Стойко Младенов; Никола Христо, уста Димян, Кунчо Христю Хиндала, уста Ставри, уста Симон, Ненчо Златар; Уста Дончо Папухчи; Генчо Марко; Матею Пипрек; Коста Башулко, хаджи Тодар, Ован, Никола, Мартин Куцарат, Влъко Правченинат, Генчо Карловецат, Мартин Пирдоплу, Ганчо Пирдоплу, Никола Кюстедили	Никола Измирли, Димитар, Гюрги „на калфата момче му“, Христо, Гюрги Пашали, Костатин Пандели, Костадин, Васил, Апостол, Панают, Никола Каракатран, Димитар калфа (вероятно калфата на Димитър), Юве калфа, Пашали чира (чиракът на Г. Пашали), на Васила чиракат Гюрги, Костадин[ов] чира[к] Андрея, Панайот[ов] чира[к] Гюрги

При разглеждането на надниците отново прави впечатление значително по-високото заплащане на пловдивските дюлгери, което е показателно и за водещата им роля в този строеж.

От записите е видно, че цялата сума се изплаща на майстора, който работи със свой чирак или калфа. При това положение имаме общо заплатената сума за двама или повече работници с описани надници на всеки един. Разделяйки сумата от този тип записи на общия брой надници, получаваме средна стойност, без да е ясно какво е съотношението между надницата на майстора, калфата и чирака. Сметките на „филибелията“ Никола Измирли дават представа за това съотношение, с отбелязаното „нему на ден 26“, „на калфата му на ден 18“⁽³⁹⁾. Сред най ниските надници, заплатени на филибелиите, са описаните в отделна сметка на „Гюрги на калфата момче му“, който получава сумата от 414 гроша за 51 работни дни. Записът е непосредствено след сметката на Димитър – вероятно водача на пловдивската група. Може би Георги е негов син, към чийто запис с надници е добавено: „Платих му на баща му“⁽⁴⁰⁾.

Най-високи надници сред филибелиите взимат двама от групата. Костадин Пандели, който е записан самостоятелно без калфа или чирак и получава над 42 гроша надница, и Панайот, който работи 51 дни със свой чирак Георги. Панайот и чиракът му получават обща сума от 3150 гроша, което разделено на общия им брой 102 надници дава средна стойност около 30,8 гроша⁽⁴¹⁾.

Доколкото записите позволяват да се направят подобни изчисления за групата копривщенски дюлгери, виждаме значително по-ниски възнаграждения. Надниците за майсторите са около 15 гроша⁽⁴²⁾, а за чираците – около 10 или по-ниски. Надници от 8 до 10 гроша взимат Коста Башулко, хаджи Тодор, Генчо Карловеца, Мартин Пирдоплу и Мартин Куцара⁽⁴³⁾.

В изследванията за възрожденската архитектура единственият споменаван местен майстор от този период е Генчо Младенов, чието име намираме в документите от 1858 г. и за когото изследователите смятат, че е строил Каблешковата къща през 1845 г. (Stoichkov 2012, p. 199)⁽⁴⁴⁾. Някои документални сведения обаче поставят под въпрос това твърдение. В писмо от 30 септември 1848 г. споменатият вече хаджи Геро Добревич съобщава на Неофит Рилски, че на 7 септември става голям пожар, в който изгарят Хилендарският метох (намиращ се при храма „Успение Богородично“) и къщата на Каблешкови, съседна на метоха – „...без малко и от църквата щехме да се лишим, но слава Богу църквата са избави...“, пише хаджи Геро⁽⁴⁵⁾. Данните за този пожар се подкрепят от по-късни спомени на Стоян Каблешков (брат на революционера Т. Каблешков), според когото къщата в днешния ѝ вид е строена към края на 40-те или началото на 50-те години на XIX в., след като дядовата му къща изгоряла. Този пожар се споменава и в кореспонденцията на братята Цоко и Лулчо Каблешкови (чичото и бащата на революционера). В писмо от 1854 г. Цоко Каблешков пише: „Къщата ни изгоря зарар...“⁽⁴⁶⁾. Че къщата е строена в

~~ՀԱՅ ԿԱԿԻՆ ԿԱՐՏԻՆ ԵՄ ԽԱՐԿԱՆԻՆ~~
~~1824~~
~~1811~~
~~2242~~

~~ՀԱՅ ԿԱԿԻՆ ԿԱՐՏԻՆ ԵՄ ԽԱՐԿԱՆԻՆ~~
~~ԽԱՐԿԱՆԻՆԻՆ ԿԱԿԻՆ ԵՄ~~

**Сметки на Никола Измирли от Филибе в тефтера на векилина
Тодор от 1858 г. (ДМК, а.ф. 14, а.е. 1, л. 69 – 70)**

началото на 50-те години, говори и друго писмо от 1854 г. на чорбаджи Цоко до брат му: „Но колкото за къщата аз бех сос мнение да не правим. Намери писмата дету ти пиших и ти ми пишеше защо не са трае да са ходи сос кيريا... и аз като додохих в село гледам темелето бехте курдисале...“⁴⁷⁾

Относно майсторите на къщата Ст. Каблешков отбелязва, че не знае кои са, но цитира и „други сведения“, според които Каблешковата къща е строена през 1835 – 1836 г. от майстор Генчо Младенов.⁴⁸⁾ От тук би могло да се допусне, че Генчо Младенов е строител на първата, изгоряла през 1848 г. Каблешкова къща. Разгледаните вече документални данни дават основание да приемем, че Генчо Младенов е строител от по-късните поколения майстори. Името му се появява сред копривщенските дялгери от 1858 г., заедно с това на Стойко Младенов. Можем да допуснем дори, че Генчо и Стойко са братя и синове на работилия още от 1836 г. в Копривщица майстор Младен – член на местния дялгерски еснаф.

Като не намират достатъчно сигурни свидетелства за датирането на Каблешковата къща и за нейните строители, някои автори приемат, че тя е строена в средата на XIX в. от неизвестен майстор (Kozhuharov 1953, p. 266; Sandeva & Rilski 1973 p. 155).

Точното датирание на този забележителен архитектурен и исторически паметник е важно и с оглед на произтичащите от това заключения за взаимодействието между строителните традиции в Пловдив и Копривщица. Приемайки неправилно, че къщата е построена през 1845 г., някои автори смятат, че характерни елементи от нея са заимствани през 1847 г. при строежа на къщата на Коюмджиоглу в Пловдив. Това ще рече, че влиянието в случая е от Копривщица към Пловдив⁴⁹⁾. Ако обаче вземем под внимание сведенията за пожара през 1848 г., става ясно, че Каблешковата къща в днешния ѝ вид е строена след къщата на Коюмджиоглу, което означава, както е и логично да се допусне, че новите архитектурни елементи се пренасят от Пловдив към Копривщица.

Заклучение

В заключение можем да отбележим, че документите разкриват забравените имена на голям брой местни и външни дялгери, работили десетилетия наред по въздигането на Копривщица. Данните са показателни за начина на взаимодействие между майстори от различни селища и строителни центрове.

Участието и ролята на местните копривщенски дялгери може да се проследи във всички строежи. В систематизираната информация се забелязва продължителната работа на някои дялгери в различните строежи. Забелязват се и родствени връзки и наследяване на професията, какъвто е случаят с Рашко Бербер и сина му Цанчо, а вероятно и с майстор Младен и появилите се по-късно Генчо и Стайко Младенови, или майстор Христо и Кунчо и Нико-

ла Христови. Никола Христов се споменава и с фамилно име Хиндала. Сред прозвищата на майсторите се срещат и други известни копривщенски фамилии като Кълеви, Башулкови и др. Местните дюлгери не създават голяма, изявена със своите постижения строителна школа, която да стимулира развитието на свързаните със строителното майсторство по онова време занаяти като дърворезбарството и иконопииста. Известен е само един копривщенски иконописец от разглеждания период – Христо Енчев, работил по украсата на храмовете, на когото във връзка с обновата на училището през 1858 г. вероятно е поръчано да нарисува училищна икона, което показва записът за заплащане 250 гроша на Христо за икона⁵⁰).

През XIX в. основен поминък за местното население е скотовъдството и производните му професии като джелепство (доставка на добитък за големите имперски центрове) и бегликчийство (събирането на беглика – данъка по дребния добитък) в по-ранния период, а към средата на XIX в. процъфтяващото абаджийство (търговия с произведения от вълнен плат аба). Натрупвайки въз основа на тези престижни за времето си и доходоносни професии добро, а някои и много високо, материално състояние, през 40-те и 50-те години на XIX в. копривщенци могат да си позволят да поканят за своите обществени строежи изкусни представители на големите строителни средища като Одрин, Брацигово, Пловдив и други селища, по-напреднали в дюлгерския занаят.

Съдържащата се в разглежданите документи информация разкрива богатата картина на копривщенското въздигане от пепелищата след кърджалийските погроми, станали в края на XVIII и началото на XIX в. С данните за толкова много местни и външни майстори картината става и изключително оживена, за разлика от застиналия образ, който се разкрива при споменаването само на главните един или двама строители на определен архитектурен паметник.

Обогатявайки своите познания с новооткритата информация, донякъде успяваме да си представим колко мащабни за времето си са тези строежи, в които участват понякога и над 50 дюлгери, с неизвестен брой калфи и чираци. Във връзка с тези строежи са ангажирани и немалко хора с превоз и доставка на материали, с изработване на тухли, керемиди, инструменти и метални елементи, нужни за строителството, с които най-често са натоварвани живеещите тогава в Копривщица цигани ковачи. Големите обществени строежи създават работа и на доставчиците, производителите и търговците на хранителни продукти, вино и ракия и други необходими за майсторите стоки.

Ако прибавим към всичко това и тържествените моменти по освещаване на новопостроените сгради, можем да си представим колко значими са били тези събития в живота на местната общност. Три от тези тържества са удостоени от архиерейско присъствие, а последното е описано в „Цариградски вестник“, където се съобщава, че новата сграда на училището е завършена и открита с тържествен водосвет на празника Покров на Пресвета Богородица – 1 октомври

1858 г.⁵¹⁾ В празничния ден от двете църкви към училището с песнопения се стича множество народ, съпроводен от свещениците в богослужебни одежди. След тържествения водосвет учителят Христо Пулеков произнася „много прилично за това обстоятелство“ слово, състоящо се накратко в думите от Псалтира: „Колко хубаво и колко приятно е братя да живеят заедно!“ (Пс. 132:1)⁵²⁾.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Дирекция на музеите – Копrivщица (по-нататък за краткост ДМК), а.ф. 296, а.е. 1, л. 1.
2. Повтарящите се имена не влизат в това число, освен в случаите, когато има указание, че става дума за различни лица.
3. ДМК, а.ф. 204, а.е. 13 – Кондика на храм „Успение Богородично“ в Копrivщица.
4. ДМК, а.ф. 438, а.е. 1 – Кондика на храм „Св. Николай“ в Копrivщица.
5. Народна библиотека „Св. св. Кирил и методий“ – Български исторически архив (по-нататък за краткост НБКМ – БИА), II А, 7662 – Кодик на обществените училищни заведения в Копrivщица.
6. ДМК, а.ф. 93, а.е. 1 – Тефтер на Груйо Попгенчович.
7. ДМК, а.ф. 14, а.е. 1 – Векилски тефтер.
8. ДМК, а.ф. 204, а.е. 13, л. 1–100; ДМК, а.ф. 93, а.е. 1, л. ; ДМК, а.ф. 296, а.е. 1, л. 1; НБКМ – БИА, Ф. 70, а.е. 149, л. 14.
9. Такова е твърдението, че една от известните икони на Захари Зограф в старата църква била не негово дело, а на поп Иванчо от Елена (Иречек, К. Пътвания по България. София 1974, с. 415). Авторството на Захари Зограф неоспоримо се потвърждава с документи. По същия начин Иречек научава и записва, че копривщенската църква „Св. Николай“ била строена от гръцки майстори от Пловдив, което се повтаря от някои изследователи. (Коева, М. Паметници на културата през българското възрождане. Архитектура и изкуство на българските църкви. София, 1977, 135 – 144.; Иречек, К. Пътвания по България. София 1974, с. 415). Запазените документи показват, участието на майстори от няколко селища, с водеща роля на одринската група.
10. ДМК, а.ф. 204, а.е. 13, л. 1–5; ДМК, а.ф. 93, а.е. , л.1 – 10.
11. ДМК, а.ф. 93, а.е.1, л. 1 – 10.
12. Пак там.
13. ДМК, а.ф. 93, а.е.1, л. 9.
14. НБКМ – БИА, Ф. 70, а.е. 149, л. 1 – 14.
15. Пак там.

16. Пак там, л. 14.
17. ДМК, а.ф. 296, а.е. 1, л. 1.
18. ДМК, а.ф. 93, а.е. 1, л. 9 – 13.
19. ДМК, а.ф. 204, а.е. 13, л. 58.
20. Пак там, л. 59.
21. Пак там, л. 62.
22. Пак там, л. 85.
23. ДМК, а.ф. 296, а.е. 1, л. 1.
24. НБКМ – БИА, Ф. 70, а.е. 149, л. 1 – 14.
25. Юбилеен вестник „100 години (1844 – 1944) Храм Светителя Отца Наше-го Николая, Копривщица“, гр. Копривщица, 12 юли 1944 г.
26. ДМК, а.ф. 438, а.е. 1, л. 11.
27. Пак там.
28. Посочените в таблицата данни са извлечени от кондиката на храма „Св. Николай“ (ДМК, а.ф. 438, а.е. 1, л. 11 – 12).
29. Приложената от Н. Тулешков снимка с анотация „Гъркова къща“ е сгрешена.
30. В книгата на Янчо Стоичков (Стоичков, Я. За архитектурата на Копривщица. София, 2012, 88, 89) цялата история на обновата на училището от 1858 г. е представена с два дълги цитата от спомените на Христо Пулеков (ДМК, а.ф. 187, а.е. 4, л. 31). Първият от тях действително се отнася до обновата на училището през 1858 г. Вторият обаче се отнася до построяването на взаимното училище, станало 21 години по-рано – това училище, което е разрушено, за да се издигне на мястото му новото през 1858 г. (ДМК, а.ф. 187, а.е. 4, л. 18 – 19).
31. Цариградски вестник, бр. 394, 30 август, 1858 г.
32. НБКМ – БИА, II А 7662, л. 11.
33. Във връзка с този строеж отново попадаме на пример за невярна информация, изхождаща от късно мемоарно свидетелство. Хр. Пеев цитира сведения, получени през 1940 г. от 100 годишния копривщенец Рашко Моравенов, според когото „през 1848 г. чорбаджи Вълко Чалъков-Големия довел в Копривщица група майстори, за да построят училището при реката“ (Пеев, Хр. Пловдивската къща. София: Техника, 1960, с. 60). През 1848 г. Вълко Чалъков вече е покойник. Запазените документи и близки до епохата мемоари показват, че училището е построено през 1837 г. и преустроено през 1858 г.
34. НБКМ – БИА, Ф. 70, а.е. 149, л. 13.
35. Според Хр. Пеев в кондиката на пловдивския дялгерски есаф думата майстор не се споменава, а има само две степени – чирак и калфа. Чиракът е ученикът, като чиракуването трае 5 или 7 години, докато лонджата го

произведе в калфа. Званието калфа се дава на лице, което има право самостоятелно да крои или ръководи строежа на къщата и се нарича скроител или скрояч (Пеев, Хр. Пловдивската къща. София: Техника, 1960, с. 446).

36. ДМК, а.ф. 14, л. 68 – 86.

37. НБКМ– БИА, II А 7662, л. 12.

38. Данните в таблицата са извлечени от тефтера на векилина Тодор – ДМК, а.ф. 14, а.е. 1, л. 49 – 86.

39. ДМК, а.ф. 14, л. 69 – 70.

40. ДМК, а.ф. 14, л. 71.

41. ДМК, а.ф. 14, л. 78.

42. Повечето записи са за дните на майстора и неговите чираци, за които е посочена обща сумата. При това положение се получава средна стойност около 10 – 14 гроша на ден. В записа на Рашко Бербер и сина му Цанчо са описани 57 техни надници и само една на чирак. При това положение получената сума за надница е малко над 15 гроша.

43. ДМК, а.ф. 14, л. 49 – 65.

44. Стоичков, Я. За архитектурата на Копривщица, С. 2012, с. 199. За източник на твърдението, че къщата е строена през 1845 г. от Генчо Младенов, Я. Стоичков се позовава на „сведение и надпис“. Надписът: „7 ... 45“, незапазен до днес, откриваме цитиран от Г. Кожухаров (Кожухаров, Г. Български къщи от епохата на Възраждането. София, 1953, с. 266). Нищо в този непълен и неясен надпис не показва, че това е годината на построяване на къщата. Имайки предвид това, Г. Кожухаров смята, че къщата може да е строена „не много преди 1852 г.“ от неизвестен майстор. Подобно мнение изказват арх. Юлия Сандева и арх. Михайл Рилски, според които къщата е строена в средата на XIX в. – В: Научно мотивирано предложение за обявяване като паметници на културата къщите от епохата на Възраждането в гр. Копривщица, София, 1973, с. 155.

45. Научен архив – БАН, Ф. 12 к., а.е. 59, л. 21.

46. ДМК, а.ф. 461, а.е. 22, л. 1.

47. ДМК, а.ф. 461, а.е. 19, л. 1.

48. ДМК, а.ф. 460

49. Стоичков, Я. За архитектурата на Копривщица. София, 2012, с. 53.

50. По това време се взема решението старият училищен печат с петела, символ на българската пробуда да се замени с нов, на който да са изобразени светите Кирил и Методий. Във връзка с това малко по-късно е поръчана на Станислав Доспевски още една училищна икона с образите на българските първоучители. Не е известно каква икона за 250 гроша рисува за училището Христо Коев през 1858 г. – факт документиран в записа в тефтера на векилина Тодор (ДМК, а.ф. 14, а.е. 1, л. 39).

51. Цариградски вестник, бр. 412, 1 януари 1859 г.

52. Привеждам цитата от 132 псалом по синодалното издание на Библията, София 1991, с. 703.

ЛИТЕРАТУРА

- АРБАЛИЕВ, Г., 1977. *Строителни и художествени традиции на българската архитектура*. София: Техника.
- ГЕРОВ, Н., 1914. *Из архивата на Найдено Геров*. Т. II. София: БАН.
- ИРЕЧЕК, К., 1974. *Пътувания по България*. София: Наука и изкуство
- КОЕВА, М., 1977. *Паметници на културата през Българското възраждане. Архитектура и изкуство на българските църкви*. София.
- КОЖУХАРОВ, Г., 1953. *Български къщи от епохата на Възраждането*. София.
- ЛЮБЕНОВА, И., 1996. *И гробовете умират*. София.
- МАВРОДИНОВ, Н., 1944. Архитектура и живопис на църквата. *В юбилейния вестник „100 години (1844 – 1944) Храм Светителя Отца Нашего Николая“*. Копривицица.
- МУХОВА, С., 2018. Новооткрити документи за историята на една 200-годишна църква. *История*, vol.26 (1), 77 – 94.
- ПЕЕВ, Хр., 1960. *Пловдивската къща*. София: Техника.
- САНДЕВА, Ю. & РИЛСКИ, М., 1973. *Научно мотивирано предложение за обявяване като паметници на културата къщите от епохата на Възраждането в гр. Копривицица*.
- СТОИЧКОВ, Я., 2012. *За архитектурата на Копривицица*. София.
- ТУЛЕШКОВ, Н., 2006. *Архитектурното изкуство на старите българи*. Т. II, III. София: Арх-&-Арт.
- ВАСИЛИЕВ, А., 1965. *Български възрожденски майстори*. София: Наука и изкуство.

REFERENCES

- ARBALIEV, G., 1977. *Stroitelni i hudozhestveni traditsii na balgarskata arhitektura*. Sofia: Tehnika.
- GEROV, N. 1914. *Iz arhivata na Nayden Gerov*. T. II. Sofia: BAN.
- IRECHEK, K., 1974. *Patuvania po Bulgaria*. Sofia: Nauka i izkustvo
- KOEVA, M., 1977. *Pametnitsi na kulturata prez balgarskoto vazrazhdane. Arhitektura i izkustvo na balgarskite tsarkvi*. Sofia.
- KOZHUHAROV, G. 1953. *Balgarski kashti ot epohata na Vazrazhdaneto*. Sofia.
- LYUBENOVA, I., 1996. *I grobovete umirat*. Sofia.
- MAVRODINOV, N., 1944. Arhitektura i zhivopis na tsarkvata. *V yubileyia vestnik „100 godini (1844 – 1944) Hram Svetitelya Ottsa Nashego Nikolaya“*. Koprivshitsa.

- MUHOVA, S., 2018. Newly Discovered Documents About The History Of A Two-Hundred-Year-Old Church. *Istoriya-History*. vol.26 (1), 77 – 94.
- PEEV, Hr., 1960. *Plovdivskata kashta*. Sofia: Tehnika.
- SANDEVA, YU. & RILSKI, M., 1973. *Nauchno motivirano predlozhenie za obyavyavane kato pametnitsi na kulturata kashtite ot epohata na Vazrazhdaneto v gr. Koprivshtitsa*.
- STOICHKOV, Ya., 2012. *Za arhitekturata na Koprivshtitsa*. Sofia.
- TULESHKOV, N., 2006. *Arhitekturnoto izkustvo na starite balgari*. T. II, III. Sofia: Arh-&-Art.
- VASILIEV, A., 1965. *Balgarski vazrozhdenski maystori*. Sofia: Nauka i izkustvo.

NEW EVIDENCES ABOUT THE BUILDERS WHO WORKED IN KOPRIVSHTITSA DURING XIX CENTURY

Abstract. The article introduce poorly researched or completely unknown documents, revealing many unknown data about the builders of public buildings in Koprivshtitsa in the period 1817 – 1858. The obscurity of the information contained in this rich source material, creates a great void in our knowledge and sometimes leads to repeated inaccurate or unreliable information, based on uncertain memoirs. The article present the data from the documents containing the names of the people who created wonderful examples of the Bulgarian Revival architecture in Koprivshtitsa in the XIX century.

Keywords: Koprivshtitsa; builders; public buildings; Bulgarian revival architecture

✉ **Svetlana Muhova**

<https://orcid.org/0000-0002-6196-1812>

House-Museum “Georgi Benkovski” – Koprivshtitsa

5, Yako Dorosiev St.

2077 Koprivshtitza, Bulgaria

E-mail: svetkamsi@abv.bg